

VÁRADI JÓZSEF ÉS BARTALIS FERENC

ÁRVAY JOZSEF

Száztizenöt évvel ezelőtt, 1854. április 29-én végezték ki Sepsiszentgyörgyön Várad Józsefet és Bartalis Ferencet, akik az 1848-as polgári demokratikus forradalom leveretése után Háromszéken fegyveres felkelést szerveztek az osztrák önkényuralom megdöntésére.

A forradalom vérbefojtását követő évtized Erdély történelmének egyik legszomorúbb korszaka volt. Az osztrák ellenforradalmi rémuralom telhetetlen bosszúja sújtott a lefegyverzett magyar forradalmárookra. A szabadságharcosok legjobbjait kivégezték vagy bebörtönözték. A volt honvédtiszteket közkatonákként Bem volt közhonvédeivel együtt besorozták az osztrák birodalom távoli tartományaiban állomásozó ezredekbe. Ezer meg ezer forradalmár bújdosott idegen földön, hogy elkerülje az ellenforradalom bosszúját. A Habsburg önkényuralom Erdély területére öt esztendei időtartamra katonai közigazgatást és ostromállapotot vezetett be. Idegen katonaság, idegen hivatalnokok, csendőrség, rendőrség, titkos rendőrség és besúgók özöne árasztotta el Erdélyt. Napirenden voltak a házkutatások, vagyonelkobzások, a legkisebb gyanú alapján történő le tartóztatások és bírósági ítéletek.

Az osztrák rémuralom nemcsak a magyarság szabadságát tiporta el. A bécsi udvar az erdélyi román népnek sem adta meg azokat a jogokat, amelyeknek ígéretésével a szabadságharc alatt a császár zászlója alá igyekezett állítani őket. A Bach-rendszer kegyetlen politikai terrorja és a kíméletlen gazdasági kizsákmányolás igája egyformán nehezedett reá az erdélyi magyar és román népre.

Az elnyomott néptömegeknek a szabadságba és jobb jövőjükbe vetett rendíthetetlen hitét nem tudta kiölni a Habsburg önkényuralom erőszakos kormányzati rendszere. A szabadságharc vérbefojtása után rövid idő múlva ellenálló csoportok alakultak az osztrák önkényuralom fegyveres megdöntésére. E csoportok egyesítésére és egy újabb szabadságharc ki- robbantására Makk József volt komáromi tüzérezredes vállalkozott.

Makk 1851 májusában kiszökött Törökországba és a kisászi Kutahiában emigrációban élő Kossuth Lajostól június 25-én írásbeli felhatalmazást kapott az erdélyi és magyarországi függetlenségi szervezkedés vezetésére. Kossuth a Habsburg uralom megdöntésére a fegyveres felkelést Erdélyből, elsősorban a Székelyföldről akarta kiindítani, ahová a szükséges fegyvereket Havasalföldön és Moldván keresztül szándékozott becsempésztetni. Az erdélyi felkelés előfeltételül az erdélyi román nép közreműködésének vagy legalábbis semlegességének biztosítását írta elő. A függetlenségi harcok megindításának időpontját az újrászerveződő európai forradalom kibontakozásától tette függővé, s ezért 1851 szeptemberében Londonba utazott, ahol Mazzinivel, az olasz emigránsok vezérével közös tervet dolgozott ki Olaszország, Magyarország és Erdély egyidejű felszabadítására. Az erdélyi felszabadító hadsereg főparansnokává Gaál Sándor ezredest nevezte ki, a hadianyag megvásárlásával és Erdélybe szállításával pedig Czech János tábornokot bízta meg.

Ez alatt Makk József már 1851 júliusában Konstantinápolyból ügynökeivel Erdélybe és Magyarországra juttatta részletes utasításait a titkos hálózat megszervezésére, majd Bukarestben ütötte fel titkos főhadiszállását, hogy közelebb legyen a függetlenségi mozgalom központjához, s hogy itt a székelyföldi szabadcsapatok szervezését, valamint fegyvereknek Erdélybe csempésztését előkészítse.

Makk a titkos mozgalmat az olasz forradalmárok „évszak-rendszere” szerint szervezte meg. A hónapok, hetek, napok és órák területet és egyben e területek vezetőit is jelentették, a percek és másodpercek csak személyeket. Mindenki csak a közvetlen feljebbvalóját ismerte. Erdély három „hónap”-ra volt felosztva, ezek egyike a Székelyföld volt, amely aztán négy „hét”-re oszlott. Makk felkérésére a titkos szervezkedés székelyföldi főnökségét Török János marosvásárhelyi kollégiumi tanár vállalta el, aki Háromszéken Horváth Károly, Maroszákon Biró Mihály birtokosokat, Udvarhelyszéken Gálffy Mihály ügyvédet, Csíkszékben pedig Vörös Páttert, a csíksomlyói kolostor főnökét nevezte ki a titkos mozgalom vezetőivé. A szervezkedésben részt vettek székelyföldi és kolozsvári értelmiségiek, középbirtokosok, diákok, nők és székely parasztok is.

A függetlenségi mozgalmat azonban már kezdeti szakaszában aláaknázták az árulás. Amióta a bécsi titkos levéltárak megnyíltak a történelmi kutatók előtt, bebizonyosodott a kortársak akkor nem bizonyítható ama vádjára, hogy Biró Mihály, a szervezkedés maroszéki vezetője volt a becstelen áruló. Biró már 1851. augusztus 17-én elárulta báró Heydtének, a székelyföldi katonai vidék parancsnokának, a székelyföldi titkos hálózat vezető tagjait, azután továbbra is részt vett a mozgalomban és újabb értesüléseit is besúgta.

Az osztrák hatóságok lázas nyomozás után 1851. december elején elfogták a magyarországi szervezkedés pesti vezetőit. Velük együtt tartóztatták le Pesten a székelyföldi és magyarországi mozgalom között összeköttetést tartó Vörös Páttert is, a szervezkedés csíkszéki vezetőjét, akit nemsokára Pozsonyban felakasztottak. Az osztrák kémek kinyomozták Makk József bukaresti titkos lakását is, de feljelentésükre a bukaresti

hatóságok december 30-án csak a Makk ezredest rejtegető Nagy József szabómestert és feleségét tudták letartóztatni, mert a derék szabó Makkot egy bojár szolgájának ruhájába öltöztette, s Makknak egy bojár ruhájával a karján sikerült a körülrárt házból kijönnie és elmenekülnie.

1852. január 24-e éjjelén az áruló Bíró Mihálytól kapott jegyzékek alapján letartóztatták Marosvásárhelyen Török Jánost és Horváth Károlyt, valamint a függetlenségi szervezkedés több erdélyi vezetőtagját, sok résztvevőjét és gyanúsítottját. A mintegy hatvan foglyot, köztük három nőt is, a nagyszebeni hadbírótság börtönébe szállították. Június 13-án újabb lefogásokra került a sor. A letartóztatottakat válogatott kínzásokkal vallatták, de egyiküktől sem tudtak vallamást kicsikarni.

A nagyszebeni haditörvényszék 1853. november 5-én 21 vádlottat halálbüntetésre ítélt. Ferenc József császár három halálos ítéletet hagyott jóvá, s 1854. március 10-én Marosvásárhelyen az akasztásra ítélt Török Jánoson, Horváth Károlyon és Gálffy Mihályon végrehajtották a halálos ítéletet. 48 vádlottat 5—18 évi nehéz vasban töltendő várfogságra ítélték, mintegy hatvan gyanúsítottat két évi vizsgálati fogság után szabadon bocsájtottak. Szabadon engedték az álcázásul rövid időre letartóztatott becsutelen árulót, Bíró Mihályt is. ¹⁾

*

Háromszéken 1852 januárjában és júniusában egyetlen letartóztatás sem történt, aminek az a magyarázata, hogy az áruló Bíró Mihály nem ismerte a titkos mozgalom háromszéki részvevőit, a szervezkedés háromszéki főnöke pedig, a Marosvásárhelyen lefogott Horváth Károly, a hadbírószági vallatások során egyetlenegy nevet sem árult el. Pedig a függetlenségi mozgalom legjobban éppen Háromszéken volt elterjedve, ahol Makk József ezredes már 1849 novemberében személyesen megindította a szervezkedést, s ahol az erdélyi két letartóztatási hullám után is nemcsak hogy tovább működött a titkos mozgalom, hanem 1853 októberében fegyveres felkelés megindítására is sor került.

A háromszéki Habsburg-ellenes felkelés szervezése már 1849 novemberében megkezdődött. Makk József ezredes és Rózsafy Mátyás forradalmi lapszerkesztő, amikor a komáromi vár átadása után ki akartak szökni Kossuthhoz Törökországba, egy ideig Háromszéken rejtőztek el, ²⁾ s közben tevékenyen hozzáálltak a felkelés szervezéséhez, sőt a tagokkal katonai gyakorlatokat is tartottak. ³⁾ Amikor Makkék decemberben Gelencénél át akartak szökni a határon, Makkot elfogták, de ő hamis nevet mondott be, s így „Péterfi“ álnéven egy hónapig Sepsiszentgyörgyön őrizték, ⁴⁾ majd Marosvásárhelyre vitték, ahonnan csak 1850 októberében tudott megszökni és pesti bujdosás után 1851 májusában Törökországba kijutni. Közben Rózsafynak, háromszéki és pesti rejtőzködés után már 1850 őszén sikerült kiszöknie Törökországba. A kisázsiai Brusszában összehatalkozott régi barátjával, a hunyadmegyei, bánpataki születésű Váradi József emigráns ügyvéddel és volt honvéd huszártiszttel. ⁵⁾ Váradi sem régen érkezett meg Brusszába, s nem lévén sem pénze, sem állása, az ott élő, ugyancsak emigráns havasalföldi és moldvai román forradalmárok támogatták, ⁶⁾ s vele és néhány magyar emigránstársával egy közös

magyar-román függetlenségi összeesküvés megszervezésének tervét szövögették. Rózsafy és Váradi már 1850 őszén megkísérelték Kossuth felkérését, hogy őt a hazai tervezgetésekről tájékoztassák és a szervezkedés irányítására Makk Józsefet beajánlják, de levelükre Kossuth elzárkózott látogatásuktól, mert nem ismerte őket személyesen. Miután Rózsafyék igazolták magukat, Kossuth 1851. február 18-án útiköltséget küldve számukra, személyes találkozásra hívta őket. Rózsafy és Váradi 1851. március 29-én Kutahiában felkeresték Kossuthot,⁷⁾ beszámoltak neki a pesti és székelyföldi felkelési tervezgetésekről, s azok irányítására a Pestről kapott hírek szerint már Törökországba elindult Makk ezredet ajánlották. Így került sor arra, hogy Kossuth június 25-én fogadja Makkot, s részletes utasításokat és írásos felhatalmazást adjon neki a felszabadító háború megszervezésére.

Makk elsőnek Rózsafyt küldte be Erdélybe Kossuth kiáltványával és a titkos hálózat megszervezéséről szóló részletes utasításokkal. Az áruló Biró Mihály 1851. augusztus 17-én báró Heydtének tett besugása szerint Rózsafy, mielőtt Török Jánost a mozgalom székelyföldi vezetésére felkérte volna, két hétig Háromszéken tartózkodott, itt Makk utasításait sokszorosított példányok útján terjesztette, a felkelést szervezte, s itt bízta meg Szentgyörgyi századost, hogy kísérelje meg az erdélyi románságot a felkeléshez való csatlakozásra megnyerni. Ugyancsak Biró besugása szerint a felkelés szervezése augusztus közepéig részint Marosvásárhelyen, részint a vidéken, legfőképpen azonban Háromszéken épült ki.⁸⁾

A titkos szervezkedés háromszéki főnöke, a huszonhárom éves teleki Horváth Károly, a székelyföldi mozgalom egyik legtevékenyebb vezetője volt. 1851 júliusában Rózsafy két hétig Horváth háromszéki birtokán, Teleken tartózkodott. Ide hívta le Horváth, Marosvásárhelyről volt tanárát, Török Jánost, hogy Rózsafy átadja neki Makk megbízását és utasításait a szervezkedés székelyföldi vezetésére. Horváth Károly Makk többi ügynökeinek is szállást adott házában, őket rejtegette, lovasfogatát rendelkezésükre bocsájtotta. Lakásán sokszorosították Makk kiáltványait és utasításait. Háromszéket hét „nap“-ra, azaz hét járásra osztotta fel, ezek vezetőit kinevezte, működésüket irányította és ellenőrizte. Török Jánossal állandó írásbeli és személyes kapcsolatot tartott fenn.⁹⁾ 1851 őszén Horváth bálavásári szőlőbirtokán, a hetekig elhúzódó szüret ürügyén találkoztak Makk ügynökei a szervezkedés székelyföldi és kolozsvári vezetőivel, valamint pesti kiküldöttjével.¹⁰⁾

A háromszéki szervezkedésre Makk is különleges gondot fordított. Az emigránsok fennmaradt irataiból kiderül, hogy Kossuth levélbelileg arra utasította Makkot, hogy a saját vezetése alatt Háromszékre összpontosítsa a katonai szervezést, mert a felkelés kitörésének pillanatában Erdélyből minden szálnak oda kell összefutnia. Kossuth 1851. szeptember 8-án Törökországból Háromszékre küldte Csernátoni Cseh Imre kapitányt, hogy a székely havasokon szabadcsapatokat szervezzen, amelyek a Dunán érkező és becsempészendő fegyverszállítmányokat átvegyék és a felszabadító háború megkezdéséig azokat elrejtésük és megőrzésük. Cseh kapitány útnak is indult, de Konstantinápolyba érve hirtelen elhunyt.¹¹⁾

Makk beküldött ügynökeinek és futárainak egyik főbb első állomás-helye Háromszék volt. Az itt kiépített hálózatra vonatkozólag érdekes az az adat, hogy Makk József 1851. szeptember 14-én Konstantinápolyból a titkos mozgalom egyik magyarországi „hónap“-jának írt levelében a titkos jelbeszédben írandó választ „Mihály Anna úraszszony ő nagyságának, Sepsi Szent György (Erdély)“ címre kérte a postán küldeni.¹²⁾

A csírájában személyesen Makk által, később ügynökei, de főleg Horváth Károly által szervezett háromszéki titkos mozgalom hálózata Horváth marosvásárhelyi letartóztatása után vezető nélkül maradt. Makk József, akit a bukaresti házkutatás után legközelebbi munkatársával, Váradi Józseffel együtt a havasalföldi román radikálisok biztonságos helyen rejtőztettek el Bukarestben,¹³⁾ ügynökei révén értesült ugyan a mozgalom székelyföldi és erdélyi vezetőinek letartóztatásáról, de annyira bizakodott egy közeli erdélyi felkelés lehetőségében és sikerében, hogy 1852 júliusában Váradi Józsefet beküldte Háromszékre a felkelés előkészítésének folytatására és szabadcsapatok szervezésére.

Váradi július közepén érkezett meg Háromszékre. Rövid ideig Szo-tyorban Nagy Tamásné házában lakott, majd július végén Zoltánba költözött át Benkő Rafaelné házába. Itt állt szolgálatába inasként Benkőné szolgája, Bálint Áron volt közhonvéd, akit nemsokára behívtak katonának, de nem vonult be, hanem Váradival együtt elrejtőzött és elfogatásukig vele maradt.¹⁴⁾

Váradi mindenekelőtt megbízható embereket keresett, hogy általuk biztosíthassa összeköttetését Makk ezredessel. A titkos mozgalom három bibarcfalvi tagja, Bartalis Ferenc, Szabó Áron és Bogyor Sámuel vállalkozott e feladatra. Mint borvízkereskedők kértek és kaptak útlevelet, Váradi leveleivel többször jártak Bukarestben Makk ezredesnél, Makktól pedig Váradinak írás- és szóbeli utasításokat hoztak.¹⁵⁾

Váradi tevékenyen hozzájárult a szervezési munkákhoz. Újjászervezte a titkos mozgalom háromszéki hálózatát, kapcsolatot teremtett a csíki szervezettel, a vezetőtagok révén megkezdte a szabadcsapatok tagjainak toborzását és felesketését. A mozgalom vezetőtagjai zoltáni titkos lakásán keresték fel Váradit, de ő maga is járta a falvakat, hű embere, Bálint Áron kíséretében.

1853 júniusában Váradi súlyos mellhártyagyulladásba esett. Minthogy a környékbeli orvosok nem tudnak segíteni rajta, Bartalis Ferenc, Bálint Áron és Szász Lukács egy éjszaka szekéren átszállították Bibarcfalvára, ahol néhány napig Bartalis házában feküdt, majd titokban átvitték Szabó Áron lakására. Ide naponként kijárt Barótról Jakabházi doktor, aki ifjabb korában Hunyadmegyében volt orvos és jól ismerte Váradi szüleit.¹⁶⁾ Jakabházi doktor két hét alatt annyira kigyógyította a mellhártyagyulladásból Váradit, hogy néhány hét alatt teljesen felépült és még tevékenyebben folytatta vidéki kiszállásait, mert Makktól sürgető utasításokat kapott.

Augusztus végén Nagy Samu volt háromszéki térparancsnok által Váradi magához hívatta Bibarcfalváról Vischer Károly volt honvédszázados is Csíkszeredából, s megbízta őt a csíki szervezet vezetésével. A háromszéki és csíki szervezet között Bartalis Ferenc és csíkcsatósze-
gi

Györffy József tartotta fenn az összeköttetést. Györffy október első napjaiban is, amikor Váradi szabadcsapatával a csíkszentkirályi erdőbe vonult, megjelent Váradiék táborában és a csapat élelmezéséről gondoskodott. ¹⁷⁾

Háromszéki vidéki szervezőútjai során Váradi, inasával együtt, többnyire a falusi bíránál és jegyzőknél szállt meg, minthogy a mozgalomba „szinte minden értelmes ember be volt már avatva.” Nemsokára azonban nagy veszélybe került. Egy Maksán tartott megbeszélés után Váradiék Zoltánba menve át, az akkor éppen távollévő Benkőné házában tértek nyugovóra. Közben a maksai megbeszélés egyik részvevője sietve bement Sepsiszentgyörgyre, s Kovács István kapitánynak, a háromszéki katonai kerület hírhedt főbiztosának beárulta Váradiék zoltáni tartózkodási helyét. Hajnal felé Kovács kapitány csendőrökkel vette körül Benkőné házát, de Váradinak és inasának sikerült észrevétlenül becsúsznia a már egy esztendővel ezelőtt az árnyékszék ajtójának bélése mögött a falba jobbfelől és balfelől elkészített rejtekhelyekre, ahol aztán Kovács kapitány és csendőrei a házkutatás alkalmával nem fedezték fel őket. ¹⁸⁾

A zoltáni házkutatás után Váradi mintegy három hétig tartózkodott Mátisfalván Benő Miklósnál. Benő a mozgalom egyik leglelkesebb vezetőtagjaként egy ötven emberből álló szabadcsapatot toborozott össze, és nagymennyiségű puskát, pisztolyt, golyót, lőport szerzett s szállítatott át Bibarcfalvára Váradi számára. ¹⁹⁾

1853. október 2-án Váradi az egyik, mintegy 50 főből álló szabadcsapatával Bibarcfalváról útnak indulva a csíkszentkirályi erdőbe vonult. Ott táborot ütve várakozott a többi háromszéki és csíki szabadcsapat megérkezésére, amelyeknek követei útján felszólítást küldött a csatlakozásra. Váradinak az volt a terve, hogy az összegyűlekező szabadcsapatokból egy nagyobb sereget szervezzen, egy éjszaka megrohanja a sepsiszentgyörgyi és csíkszeredai adóhivatalokat, s az azokban található pénzzel a sereget tovább növelve, készen álljon a Makk vezénylete alatt külföldről betörő sereggel egyesülni. ²⁰⁾

A többi szabadcsapat megérkezésére várakozva, Váradi megbízta csapatának két tagját, bibarcfalvi Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt, hogy keressenek egy vágómarhát a csapat élelmezésére. Bertalanék a szomszédos zsögödi erdőn Szakáts József csíkszentléleki bíró két béresét ökröfogatukkal együtt feltartóztatták, az egyik ökröt tőlük elvették és a szabadcsapat táborába vitték. A környékbeli lakosság nem volt felvilágosítva a szabadcsapat működése céljáról, a csíkszentléleki bíró a maga köré gyűjtött emberekkel elrabolt ökrének nyomát a táborig követte. A szabadcsapat pisztolylövésekkel volt kénytelen a táborból távortartani és elűzni az őket dühösen megtámadó csíkszentlélekieket. ²¹⁾

Az esetnek gyorsan híre futott a környéken. A hír a csíkszeredai katonai kerületi főbiztossághoz is eljutott, amely titkos megfigyelőket küldött ki. Midőn ezek a fegyveres csapat táborozásáról szóló híreket megerősítették, október 6-án nagyszámú katonaságot vonultattak fel a szabadcsapat elfogására. ²²⁾ Váradi éppen előkészületeket tett arra, hogy csapatát az erdővidéki hegyekbe vonja vissza, amikor a kiállított örök a katonaság előnyomulását jelentették. A szabadcsapat tagjai széjjelszaladtak, az útra

felkészített három szekér poggyász és fegyver a helyszínen maradt, a katonaság kezébe került.

Várad hű emberével, Bálint Áronnal, két napig a háromszéki Márkosfalván rejtőzködött, onnan Bélafevára ment, s ott rejtőzött el a titkos mozgalom egyik hívével. ²³⁾

Kovács István háromszéki főbiztos nagyarányú nyomozást indított a szabadcsapat tagjainak összefogdosására. Október 10-én már megkezdődtek az első bibarcfalvi letartóztatások. Várad József fejére nagy jutalombíjat tűztek ki. S miként a székelyföldi Habsburg-ellenes mozgalom első szakaszában már akadt áruló Bíró Mihály személyében, ugyanúgy a mozgalom utolsó, háromszéki szakaszában is kerültek becstelen árulók. Bélafeván özvegy Bíró Istvánné bejelentette Várad rejtékhelyét Tuzson Lajos bélafevalvi bírónak. Tuzson a falusi „hütösökkel“ Várad Józsefet és Bálint Áront elfogatta. ²⁴⁾ és bekísértette Kézdivásárhelyre, onnan a székelyföldi katonai vidék székhelyére, Marosvásárhelyre szállították őket. Ugyanide vitték a szabadcsapat rendre elfogott 14 tagját is. A szabadcsapat kétszer ennyi többi tagjának sikerült elrejtőznie és a letartóztatástól megmenekülnie.

A marosvásárhelyi haditörvényszék 1854. április 6-án a 16 letartóztatott közül tizenkettőt kötél általi halálra, egyet 18 évi, hármat pedig 15 évi nehéz vasban töltendő sáncmunkára ítélte. Herceg Schwarzenberg altábornagy, Erdély katonai és polgári kormányzója, április 10-én Várad József, Bartalis Ferenc, Bertalan László és Benedek Dániel halálos ítéletét megerősítette, a többiekre kirótt halálos ítéletet 18—15 évi nehéz vasban töltendő sáncmunkára és várfogságra változtatta át. ²⁵⁾

A négy halálos ítélet közül egyelőre csak a Váradra és Bartalisra kirótt halálos ítéletet tudták április 29-én Sepsiszentgyörgyön végrehajtani, mert Bertalan László és Benedek Dániel még az ítélet kihirdetése előtt, április 20-án a marosvásárhelyi börtönből megszökött. ²⁶⁾ü

Várad Józsefet és Bartalis Ferencet a kivégzés előtti napon Marosvásárhelyről Sepsiszentgyörgyre szállították. Itt a kivégzés előtti éjszakájukat az akkori kerületi bíróság, a jelenlegi Állami Levéltár épületében töltötték. Április 29-én reggel 8 órakor indult el a szomorú menet a város nyugati oldalán fekvő Örkö hegy aljában kijelölt vesztőhelyre. Kovács kapitány a város és a környékbeli falvak lakosságát kirendelte a kivégzéshez. Az ítélet végrehajtása után a két holttestet délutánig függve hagyták a két bitófán, azután közös sírba tették, oltatlan meszet és vizet öntöttek rájuk, s úgy hantolták be a sírt. ²⁷⁾

A marosvásárhelyi haditörvényszék 1854. május 4-én három nyelven nyomtatott hirdetményekben tette közhírré Várad József és Bartalis Ferenc kivégzését, társaik elítélését, a nyomozás során kiderített tényállást. ²⁸⁾

Az április 20-án megszökött Bertalan Lászlót és Benedek Dánielt május 19-én sikerült a rendőrségnek elfognia. A kötél általi halálos ítéletet rajtuk Marosvásárhelyen, május 27-én hajtották végre. Kivégzésüket május 27-i keltezésű háromnyelvű nyomtatott hirdetményben szintén közhírré tették. ²⁹⁾

Horváth Károly, Váradi József és Bartalis Ferenc kivégzése után Bertalan Lászlón és Benedek Dánielen is végrehajtott halálos ítélettel összesen ötre emelkedett az 1851—54-i erdélyi Habsburg-ellenes szervezkedés háromszéki vértanúinak a száma.

Váradi szabadcsapatának 15—18 évi sáncmunkára és várfogságra ítélt tizenkét tagja, valamint a 18 évi börtönre ítélt Benkő Rafaelné különböző hírhedt csehországi börtönökben szenvedtek öt esztendeig, amikor kegyelem útján szabadlábba helyezték őket.

*

Az 1850-es évek elején kibontakozott Habsburg-ellenes függetlenségi szervezkedések bukásának okait abban találhatjuk, hogy vezetőik nem álltak szoros kapcsolatban a néptömegekkel, elhanyagolták a parasztság szociális követeléseinek felkarolását és nem sikerült együttműködést kiépíteniük az elnyomott nemzetiségekkel. Marx és Engels joggal részesítették éles bírálatban Kossuth és Mazzini emigrációs szervezkedéseit, rámutatva arra, hogy forradalmat nem lehet parancsszóra létrehozni, mert egy újabb forradalom csak újabb gazdasági és politikai válság nyomán remélhető. Marx és Engels nem az önkényuralom elleni kérlelhetetlen harcot, nem az illegális módszereket helytelenítették, hanem ezeknek tömegektől való elszakadását és összeesküvés formáit.³⁰⁾

Makk József és emigrációban élő forradalmártársai, valamint az erdélyi Habsburg-ellenes szervezkedés vezetői, látván a császári önkényuralomtól elnyomott nép elkeseredését és az idegen elnyomók elleni gyűlöletét, alkalmasnak ítélték az időt, a fegyveres felkelés megszervezésére. Ez a szervezkedés, minden hibája ellenére, az osztrák ellenforradalmi önkényuralom korszakának legerőteljesebb s leghaladóbb szellemű ellenállási és harci mozgalma volt. Az erdélyi mozgalom vezetői azonban a becsutelt árulás következtében nagyon korán lebuktak, még mielőtt a szervezkedést a néptömegekre és az együttélő nemzetiségekre kiterjeszthették volna. A szervezkedés első szakaszában, amikor bukása 1852 januárjában bekövetkezett, a leendő erdélyi titkos hadseregnek még csak a tiszti állománya létezett, nagyobb arányban az is csak a Székelyföldön. Amikor Makk 1852 júliusában Váradit beküldte Háromszékre a felkelés

előkészítésének folytatására és szabadcsapatok szervezésére, a szervezkedés egyelőre a Székelyföldnek is csak egy részére, Háromszékre, Erdővidékre, és Alcsíkra korlátozódott. Igaz ugyan, hogy most már széles és helyes tömegbázisra, a székely parasztságra és a székely kisiparosokra kezdett felépülni. De Makk elhamarkodott rendelete a szabadcsapatok táborba szállásáról a szervezkedés e második szakaszát is tragikus kudarcra, részvevőinek, egy részét pedig vesztőhelyre és börtönbe juttatta.

Az erdélyi Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalom, bár tragikusan elbukott, mégsem volt hiábavaló. Vértanúi és részvevői a hazaszeretet és önfeláldozás maradandó példái mutatják. Életük önfeláldozása a népnek nemcsak az önkényuralom elleni tiltakozását fejezte ki, hanem azt a megrendíthetetlen hitét is, hogy a dolgozó nép harca mindenfajta

elnyomó erő ellen győzedelmeskedni fog. A függetlenségi szervezkedés vértanúinak és részvevőinek példája az erdélyi román és magyar néptömegeket további elszánt ellenállásra és megmozdulásokra ösztönözte. Ezek végül is a Habsburg önkényuralom bukását eredményezték.

A nép hűséges kegyelettel zárta szívébe a Habsburg-ellenes szervezkedés vértanúinak emlékét. A kivégzések színhelyeit, a vértanúk sírjait minden tilalom ellenére a nép fiai évről évre felkeresték és kegyeletük jeléül virágot helyeztek a hantokra.³¹⁾ Váradi Józsefről népballadák keletkeztek.³²⁾ A sepsiszentgyörgyi és marosvásárhelyi kivégzések színhelyein ma is emlékoszlopok idézik a legszebb eszmékért, a szabadság és függetlenség eszméjéért hősi halt vértanúk emlékét.³³⁾

Az 1851—54-i erdélyi Habsburg-ellenes függetlenségi szervezkedés vértanúinak és hosszú börtönbüntetéssel sújtott részvevőinek nevei 115 év távolából ma is lelkesítő fénnel ragyognak felénk hazánk haladó forradalmi hagyományainak legszebb lapjairól.

F Ü G G E L É K

1

(Sepsiszentgyörgy, 1854. április 7.)

A Sepsiszentgyörgyi katonai kerület főbiztossága közhírré téteti Váradi József feljelentőjének és elfogóinak megjutalmazását.

A Cs. K. Fő Biztosságnak Április 7-ről 277. sz. alatti át iratába rendeltetik köz híre tétele annak miszerint felségsértési bűnbe elegyedett Váradi Josef el fogóinak u: m: Bélafalvi Biro Tuzson Lajosnak egy Ezüst érdemjel és 100 darab arany, — Özvegy Biro Istvánnának 100 darab arany mint bejelentőnek, — a Hütösöknek pedig 50 darab arany jutalom pénz adatott.³⁴⁾

2

Sepsiszentgyörgy, 1854. április 22.

A Sepsiszentgyörgyi katonai kerület főbiztosa elrendeli a marosvásárhelyi fogházból április 20-án megszökött Bertalan László és Benedek Dániel nehéz politikai bűnösök elfogását.

Elnöki. 313.

K. B.

Bertalan László és Benedek Dániel politicalai foglyok folyó hó 20-án 7 és 8 ora közt a fogházból kirontván Marosvásárhelyről el szöktek. — Meghagyatik az Előljáróságoknak ezen nehéz politicalai bűnösökre szorosan kemény felelet alatt ügyelni, anyival inkább mivel hihető hogy erre vet-ték uttyokat s meg tanálás esetibe kemény őrizet alatt ide bé küldeni. Személyes le irások ide fogatik. Végre meg jegyeztetik hogy a meg fogo vagy kézbe adonak pénz béli jutalom van felsőbb helyről ajálva.

Cs. Kir. Kerületi Hivatal. SSzGyörgy ápr. 22-én 1854.

Kováts

Személyes leírás

Bertalan László 23—24 éves nagy termetű szőke a felső állába elől felyül fog hijja van elő álló bajusza, visel székely köntöst.

Benedek Dániel 28 éves kis termetű fekete le függő haju s visel közönséges székely köntöst.³⁵⁾

3

Marosvásárhely, 1854. május 4.

Az Udvarhelyi katonai vidék parancsnoksága haditörvényszéki osztályának hirdetménye Váradí József, Bartalis Ferenc, valamint 12 társuk elítéléséről és a két halálos ítélet végrehajtásáról

HIRDETMÉNY

1. VÁRADI JÓSEF, Bánpataki, Károlyvár vidéki, Erdélyi születésü, 26 éves, romano Catholicus, nőtelen, megvizsgált országos ügyvéd,

2. BARTALIS FERENCZ, Bibartzfalvi, Sepsi-Szent-Györgyi-Kerületi, Erdélyi születésü, 41 éves református, nős, négy gyermek atya, mezei gazda Bibartzfalván,

3. SZABÓ ÁRON, Bibartzfalvi, Erdélyi születésü, 51 éves, református, nős, három gyermek atya, Bibartzfalvi birtokos,

4. SZÁSZ LUKÁTS, Illyefalvi, Sepsi-Szent-Györgyi Kerületi, Erdélyi születésü, 21 éves református, nőtelen, Kerékgyártó,

5. DIMÉNY ISTVÁN, Bibartzfalvi, Erdélyi születésü, 26 éves, református, nőtelen, földmives fia a megnevezett helységről,

6. BERTALAN ISTVÁN, Bibartzfalvi, Erdélyi születésü, 28 éves, református, nőtelen szóts Bibartzfalván,

7. BADOTZ DÁNIEL, Nagy Baczoni, Sepsi-Szent-Györgyi Kerületi, Erdélyi születésü, 30 éves, református, nőtelen, csizmadia Nagy Baczonban,

8. BAKÓ SÁMUEL, Bibarczfalvi, Erdélyi születésü, 19 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységről,

9. BENEDEK DÁVID, Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 20 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységből,

10. OSVÁTH BERTALAN, Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 21 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységből,

11. BÁLINT ÁRON, Köröspataki, Sepsi-Szent-Györgyi Kerületi, Erdélyi születésű, 26 éves református, nőtelen, a Gróf Coronini 6-ik gyalog sor ezerebeli szabadságos katona,

12. JAKAB KÁROLY, Közép-Ajtai, Sepsi-Szent-György Kerületi, Erdélyi születésű, 30 éves, református, nőtlen, haszonbérelő Bibartzfalván,

13. BARTALIS ISTVÁN, Bibartzfalvi, Erdélyi születésű, 26 éves, református, nőtelen, földmives fi a megnevezett helységből,

14. OSVÁTH SÁMUEL, Bibartzfalvi. Erdélyi születésű, 29 éves, református, nős, 3 gyermek atya, Gróf Coronini 6-ik gyalog sor ezerebeli szabadságos közlegény, földmives Bibartzfalván,

ellen törvényesen megállapított tény állás mellett, még pedig 11 elsőbbség ellen törvényszék előtt tett saját vallomásoknál, és a három utolsók ellen a körülmények központosításánál fogva bebizonyosodott, mikép ők azon ösveesküvésben, melyet szökött felségáruló Kossuth Lajos az idei Mártius 10-kén innen kiadott hirdetményben megírt célból a császári uralkodásnak ez országban léendő megbuktatására előkészített, illetőleg az említettnek e tárgyban támadási merényletben, és azon Guerilla csapatban, mely az érintett célból alakítatván múlt évi October 2-án az Erdővidéki erdőkben táborozott, következő módon részt vettek :

1. Váradi József bevallotta, mikép ő — mint menekült — külföldön Kossuth újabb felségárulási ármányairól, és arról, hogy a felkelés szervezése ez országban már elintéztetett. Kossuth azon elhíresztelt ügynöke Makk által, ki előmutatott megbízása szerint mint katonai fő ügynök a forradalmi seregeknek újbóli szervezésével megbízott, értesítetvén; e végre kinyilatkoztatott beléegyezésével, és tett fogadás következtében vezérkari Kapitányi ranggal történt beosztása mellett a Székely földet illetőleg a katonai szervezésre nézve Makk helyettesének nevezetett, és arról értesített, miképpen kellessék a katonai szervezési intézkedéseket, és a fegyveres erő képezését létesíteni, ezen kívül megbízását, és a szervezést illető írásbeli utasításokkal ellátva béküldetett, és arra is utasított, hogy ez ügyet illetőleg magát más Emissáriusok által tett intézkedésekkel érintkezésbe tegye, és az eredményről a kapott utasítás szerint titkos küldöttek által tudósítást tegyen.

Ugyan ő bevallotta, hogy ő ezen küldetésben 1852-dik évi ősön Erdélybe megérkezve, Csikban, Háromszéken, Erdővidéken feladatához képest öszveköttetésekert szerzett, nyert utasítása szerint katonai fokozatokkal kinevezett kerületi, és községi főnökök közbenjöttével a forradalmi honvéd seregeknek újbóli szervezését társulati szellemben elintézte, az eredményről társulati organumaitól jelentéseket vett, mind ezekkel, mind pedig Makkal biztos küldöttek által társulati érintkezésben volt, Maktól múlt év Junius havában egy Guerilla csapatnak organisatioja aránt vett sürgető rendeletnek eleget tett, ennek folytán fenn irt Bar-

talis Ferenczet, mint a ki előtte részint a Makkhoz intézett tudósítások kézbesítése körül tanusított küldötti szolgálatáról, részint pedig ezenkívül is mint társulati tag esmeretes volt. fő hadnagynak valósággal kinevezte, a hadnagy kineveztetését megállította, és mindkettőjüket, valamint megemlített társulati organumait is sürgős toborzásra ösztönözte, ezenkívül, ne hogy a dolog közbenjött betegsége által hátramaradást szenvedjen, maga helyett egy helyettes vezénylőt nevezett.

Különösen megvallotta Váradi, hogy ő szabadságos katona Bálint Áront, és más Guerillákat maga fogadta fel, hogy a szabad csapathoz toborzás saját organumai által eredménnyel folytattatott, hogy néki, midőn mult évi Augustus havában Bibarczfalvára költözött, csak nem naponként felfogadott egyének mutattak be, hogy ő egészségének helyreállítása után küldetésének céljából a szomszéd helységekbe kirándulásokat tett, s az e közben, valamint a Szabó Áron házában is, a kinél mult évi Augustus havától menedék helyet nyert, tartott öszvejövetelekben szövetségeseivel a sereg szervezése, felfegyverkezése, és élelmezése felett értekeződött, és végre, hogy miután a Guerilla csapat rendeltetése a Makk által mult évi October 15-e tájára elintéztet mozgalmakkal egybenkötetésben volt, a vett rendelkezés következtében mult évi October 2-án az élelmezésnek, fegyvernek, és pogyásznak előbb nevezett élelmi biztos Szabó Áron közbenjöttével három szekeren történt elszállítása után megemlített csapatjával Bibarczfalváról utnak indult, és még ugyan az nap a farkas mezei erdőben táborban szállott oly célból, hogy szövetségeseinek odagyűlésével csapatját sereggé alakithassa, magát a Makk vezénylete alatt külföldről berontani kellett forradalmi sereggel egyesítse, és a fennebbi célra közösen munkáljon.

Váradi megvallotta, hogy ő a táborba megérkezve s a fegyvereket csapatja között kiosztva, mint vezénylő — a bátorságosítás szempontjából tett intézkedéseken kívül — Csikban és Háromszéken levő szövetségeseit — elküldött követek által — felszolítottatta; vágó marha reguirálása végett Guerillákat küldött ki; a kiküldött Guerillák által rablott, s a megtörtént rablásnak tudatásával a táborba vitt jármás ökröt csapatjának közös élelmezésére fordította; a Szentlélekiek megtámadásának fegyveres erővel kijáttzásán jelen volt, ebben más uton is részes volt, és így forradalmi csapatjával magát mult évi October 6-ig tartotta, és csak ez napon, midőn éppen Fülére, a hová a csoportozoknak könnyebben léendő felvétele végett átköltözni kívánt, meg mielőtt intézete valosulhatott volna, katonák általi üldöztetése következtében futásnak eredett, de futása közben is szövetségeseivel öszvejöveteleket, és értekezéseket tartott.

2. Bartalis Ferencz megvallotta, hogy ő Váradinak felségárulási mérényleteiről, és küldetéséről az Erdővidék részére Váradi által kinevezett társulati kerületi főnökök által értesítettett, mint vezénylő társulati tag Bibarczfalvát illetőleg szabályszerűleg felvétetett, ezenkívül levélhordónak tétetvén, erről Váradi által is értesítettett, és utasított.

Ugyan ő megvallotta továbbá, hogy ő mint Levélhordó társulati tudósításokkal kétszer küldetett Bukurestbe Makkhoz, hogy ő az utobbival

ismételve értekezett, és mindannyiszor Váradinak Makktól irás- és szóbeli utasításokat hozott.

Ugyan ő megvallotta továbbá, hogy ő Váradinak a Guerilla csapat felállítására aránti intézeteiről tökéletesen tudosított volt, ugyan ezen csapathoz Várad által főhadnagynak nevezetett, és irásbeli utasításnál fogva, melyben téendői, és a tagok kötelezettségei szintugy, mint ezek esküje foglalva voltak, a toborzásnak tevékeny előmozdítására utasított, és hogy ezenkívül Várad éppen általa szollittatta fel a Kerületi főnököt, és a csapat számára kinevezett hadnagyot.

Ugyan ő megvallotta, hogy ő Váradit, midőn ez Zoltánból Bibartzfalvára költözött, házához befogadta, Váradinak szövetséges Szabó Áron által elfogadását eszközölte, továbbá, hogy megnevezett társulati állásában nem csak Bibartzfalván, hanem Váradnak, és más szövetségeseknek meghagyásából Barothon, Köpeczen, Vargyason, Száraz-Ajtán, és Csik-Szent-Imrén értesítés és toborzás által szabály szerüleg működött, hogy ő a helyettes vezénlyőnek kineveztetéséről is Várad által értesítetett, ennek meghagyásából a Csiki társulati Kerületi főnök kineveztetését eszközölte és a társulat érdekében Váradit többszöri már megemlített kirándulásaiban kísérte.

Különösen bevallotta Bartalis Ferencz azt, hogy ő Bertalan Istvánt, Szász Lukátsot, Dimény Istvánt, Bardotz Dánielt, és másokat a szabad csapathoz szabályszerűleg toborzotta, és feleskette, egyszersmind testvérét Bartalis Istvánt értesítette, hogy ő a szövetségeseknek a Szabó Áron házánál egybengyülésén többszörösön jelen volt, valamint akkor is, midőn Várad ki nyilatkoztatta, hogy ő csapatjának kiegészítése után száguldozásokat szándékozik tenni a végett, hogy a közpénztároknak kirablása által a szükséges pénz összeget magának megszerezhesse, végre, hogy ő mult évi October 2-án a Várad által felköltetett, és vezénlyett csapatba fegyveresen megjelent, előbb nevezett állásában a szövetségesek által legközelebbi előljáróknak tekintetvén a megnevezett erdőbe tanyszott, a már megemlített Várad által tett intézkedésekről tudott, a falusi lakosok elleni már felhozott fegyveres ellentállásban részes volt; és mind addig ezen csapatnál maradott mig az October 6-án katonaság közbenjöttével megszorított, amikor is a többiekkel együtt futásnak eredett.

3. Szabó Áron bevallotta, hogy ő Várad és ennek felségárulási mérenyei felől Bartalis Ferenc által, és arról hogy Várad utasítva volna a Székely földön egy forradalmi serget képezni, éppen Várad által értesítetett azon időben, midőn ő Váradit mult évi Augustus végén saját házába felvette, a fennebbi célból fegyverképes egyének elintézett toborzásáról, tudott, ezeknek Várad által saját házánál történt felvételén sokszorosán jelen volt; Váradit némely már felhozott kirándulásaikor kísérte; Váradnak szövetségesseivel és a toborzott legénységgel saját házánál összejövetelét megengedte, ebben és más értekezésekben részt vett, és Váradnak a táborbani kiindulás napjáig menedék helyet szolgáltatott; ezen utolsó lépés is saját házánál készítettett elő, az előkészületekre élelmi szereknek és italoknak előszerzése által közremunkált, a

szállításra saját fuvarát előállította, a felkölt csapathoz fegyveresen csatlakozott, a táborba megérkezve a vállalat biztosítása tekintetéből két szénegetőt titoktartási eskütelre kényszergetett, s meg is hűtölte, végre mult évi October 3-kán Bibartzfalvára visszatérve Váraditól azon meghagyást vette, hogy a csapat számára italt állítson, és miután a Kormány a felköltekk ellen már fellépett October 6-án Váradit tovább menekülni segítette.

4. Szász Lukács bevallotta, mikép ő Váradinak felségárulási me-renyleteiről és küldetéseirol Bartalis Ferencz által még a mult év tava-szán értesítettven társulati tagnak is felvétetett; e felől Váradival sze-mélyes érintkezésbe jött; általa újabbi értesítés mellett a Guerilla csa-patba felvétetett; e czélból már Zoltánból Háromszékre, mint a hol Vá-radi leghosszabb ideig nyert menedék helyet, mint értesítő kiküldetett; Váradinak Bibarczfalvára történt átköltözésekor tevékeny segedelemmel volt; mult évi October 2-án a felkölt csapathoz csatlakozott, s ezzel a tá-borba szállott; October 3-kán Váradi által Háromszékre a szövetségese-eknek a táborba szállásra leendő felszóllítása végett kiküldetett, e mel-lett szabad toborzásra nyílt rendelettel láttatott el, és az előtte megne-vezett szövetségeseket felkeresvén értesítette; egyébaránt is a vállalat érdekében a nyert nyílt rendeletet felhasználta; mind Kézdi-Vásárhelyt, mind Sepsi-Szent-Györgyön esmerőseit felkereste, Sepsi-Szent-Györgyön egynehányat eredménnyel szollított fel, és mint a kiszállásról, mind pe-dig az egybenjövetel helyéről minyájokkal értekezett, a nem sikerülés-ről vett értesítés után futásnak eredve e közben is Váradival értekező-dést folytatott.

5—12-ig. Dimény István, Bertalan István, Bardotz Dániel, Bakó Sá-muel, Benedek Dávid, Osváth Bertalan, Bálint Áron és Jakab Károly, hogy ők minyájon a Kormány felforgatására célzott vállalatokról érte-sülve, az ez érdekbén Váradi által alakított, mult évi October 2-kán saját vezénylete alatt az Erdővidéki erdőkben táborzott felkelési csapatban, mint ezekhez állott toborzott egyének, még pedig a három első fel is eskettetvén, részt vettek; Dimény István a táborbani megérkezés utáni napon a vállalat érdekében meghagyásokkal Csikba küldetett, a ren-deletet átvette, és valósággal kézbesítette; a többiek fegyverrel láttatván el, a felkelési csapatban megmaradtak, a már megemlitett dolgokban részt vettek, a Kormány felléptivel mult évi October 6-kán futásnak eredtek, és csakis Bardotz Dániel hagyta el a megnevezett napon az általános megfutamlás bekövetkezése előtt bizonyos czivodás következtében a csa-patot. Végre :

13. 14. Bartalis István és Osváth Sámuel, hogy ők a Kormány elin-tézett felforgatásáról, valamint Váradinak ez érdekbén toborzott, és mult évi October 2-kán felköltetett csapatjáról ertesülvén, ezen válolatot az által mozdították elő, hogy mind ketten a csapatot követő fuvarokon élelmiszereket, pogyászt, és fegyvereket szállítottak a táborba, s bár ha más nap visszatértek, még is az előljároságnak semmi jelentést nem tettek.

A dolog ezen állásában a nyomozottakkal törvényesen lejáratos hadi törvényszéki nyomozás alapján 1854-en Április 6-kán hozott egyhangu ítélet által Váradi József, Bartalis Ferenc, Szabó Áron, Szász Lukács, Dimény István, Bálint Áron, Bertalan István, Bakó Sámuel, Benedek Dávid, és Osváth Bertalan az V-dik hadi törvénycikknek a katonai büntető törvénykönyvnek 61-dik árticulussával, és az 1849-ben Julius 1-jén költ magas hirdetménnyel, — ezenkívül a 35-dik hadi törvény cikknek az 1798-ban October 1-jén költ szabályozó rendelettel kapcsolatban, végre a katonai büntető törvénykönyv 34-dik árticulusának, és a polgári törvény könyv 1302. és 1340-dik §-ussainak értelmében, felségárulási bűnért, az első mint fő indító, a többiek mint büntársak, — Váradi József bűne rablásbani részvétellel is terhesítve lévén — mind egyik külön külön kötél általi halálra; továbbá felségárulásbani bűn társak Jakab Károly 18. évi, és Bardotz Dániel 15. évi nehéz vasban töltendő sáncz munkára: ezen kívül felségárulás bűnébeni részvétért Bartalis István és Osváth Sámuel külön külön 15. évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára ítéltettek; végre megnevezett Váradi József arra is köteleztetett, hogy hátra hagyandó vagyonából Szakács József 86 ezüst frt. értékig tellesleg kártalaníttassék, a meg nevezett károsnak a többi megnevezettekre nézve a rendes törvény utja fennhagyatván.

Ezen ítélet cs. kir. Katonai és polgári Kormányzó Altábornagy Schwarzenberg ő herczegsége által az ő herczegségére ruházott birói felsőbbbségi megerősítési jogból folyolag Kolozsvártt idei Április 10-kén oly megjegyzéssel erősített meg, hogy Váradi Józsefen, Bartalis Ferenczen, Szabó Áronon, és Szász Lukácson a törvényesen meg ítélt kötél általi halál végre hajtassék, ellenben az ítéletesen elrendelt halál büntetés kegyelem útján Dimény Istvánt, Bálint Áront, és Bertalan Istvánt illetőleg külön külön 18. évi, Bakó Sámuel, Benedek Dávidot, és Osváth Bertalant illetőleg pedig 15 évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára szelidíttessék; ezen kívül egy magas külön rendelvénynél fogva kegyeskedett ő herczegsége Szabó Áront illetőleg azon okból, mivel vezénylő társulati állást nem gyakorolt, és bűnbánatot tanusított, valamint Szász Lukácsot illetőleg is ifjusága, és tanusított bűnbánata tekintetéből a meghatározott halál büntetést elengedni, és a halál büntetést az elsőnél 18 évi vasban töltendő várfogságra, a másodiknál 18 évi nehéz vasban töltendő sánczmunkára, oly megjegyzéssel szelidíteni, hogy ezen kegyelmi tényt az ítélet hirdetése utáni második napon adassék tudtukra.

Minek következésében az ítéletnek, és a fenn említett magas külön rendelvénynak maga rendjén történt kihirdetése után a kötél általi halálos büntetés Váradi Józsefen és Bartalis Ferenczen idei Április 29-kén Sepszi Szt. Györgyön mint működések szinteréhez legközelebb álló Városban végre is hajtatott, s a többi nyomozottakra nézve az ítélet telyesedésbe vétele megkezdett.

Az Udvarhelyi cs: kir: katona vidéki Parancsnokság hadi törvényszéki osztálya.

M: Vásárhelytt Május 4-kén 1854-ben. 36)

(Sepsiszentgyörgy, 1899. július 24-e körül).

Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester feljegyzése Váradi Józsefről és kivégzéséről

Váradi József, kit felakasztottak, apámmal együtt volt kancellista Marosvásárhelyt 1848. április végéig. Egy kaszinóba jártak, egy dalárdába jártak. 200 táblai írónknál több volt. 4 ítélőmester volt s mindenik mellett volt 4 protokollista vallás szerint: róm. kat., ev. ref., unitárius és egy száz evang.

Váradi szőke karcsú fiú volt, jó énekes. Együtt énekelték: „Itt a zászló kezeinkben, egy kívánat lengeti“.

Sepsiszentgyörgyön 1854-ben a siralomház a jelenlegi kir. járásbíró-ság épületének földszintjén, a délkeleti szobában volt, hol az apám hivatalos szobája volt.

A Váradi felakasztását a ref. temető dombjáról nézte apám, nagyapámmal és Orbán Antal rektorral. A felakasztottakat estig hagyták függni s akkor vették le, tették ott a helyszínen sírba s azután oltatlan meszet és vizet öntöttek rájuk.³⁷⁾

(Sepsiszentgyörgy, 1899, július 24-e körül.)

*Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester vázlatrajza Váradi József és Bartalis Ferenc kivégzésének színhelyéről.*³⁸⁾

Sepsiszentgyörgy, 1899, július 24.

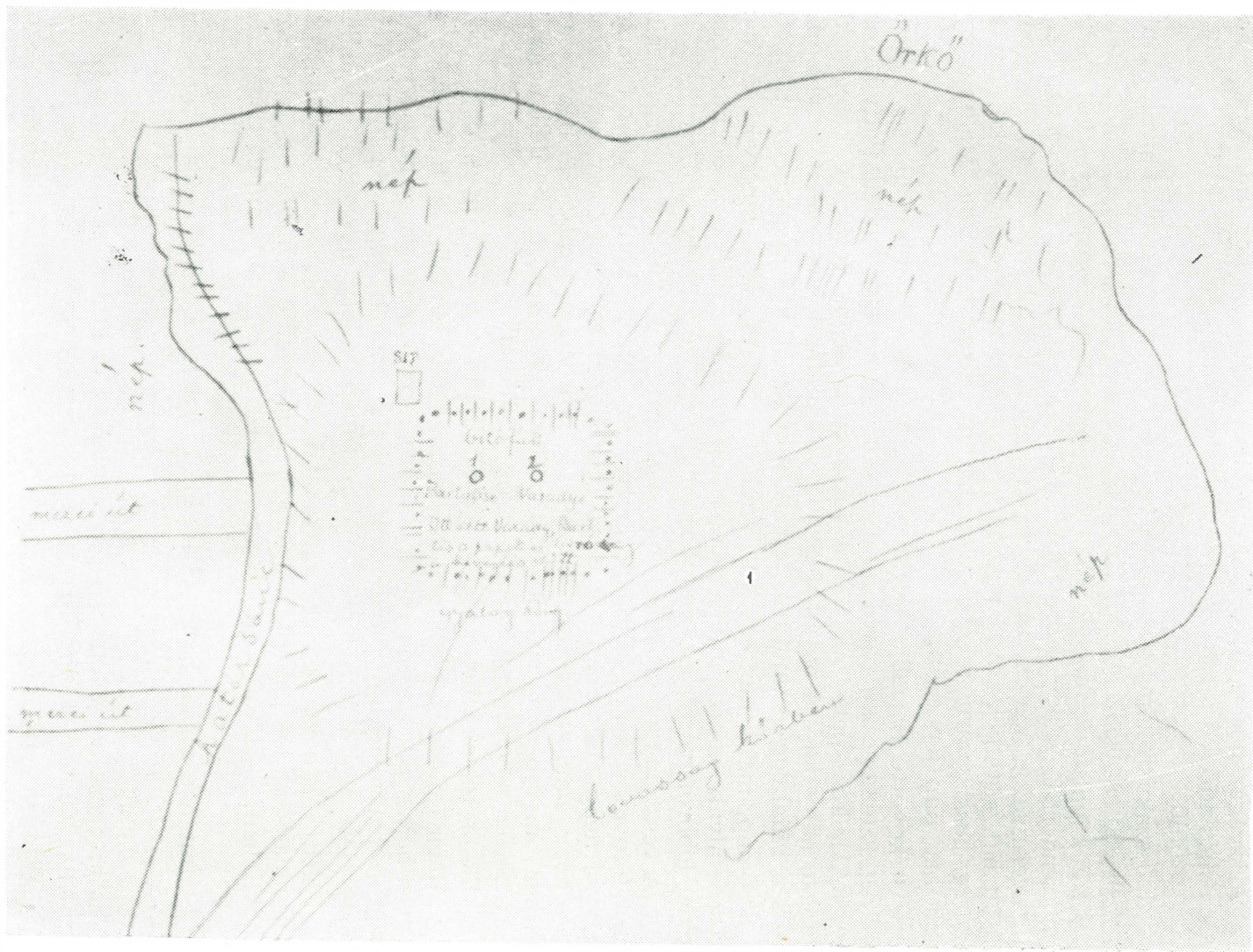
*Koréh István nyugalmazott vasúti tisztviselőnek, mint egykori szemtanúnak, tényleírása Váradi József és Bartalis Ferenc kivégzéséről.*³⁹⁾

TÉNYLEÍRÁS

Sepsiszentgyörgyön 1854. április hó 29-én Váradi József és Bartalis Ferenc vértanúk, a város északnyugati oldalán fekvő „Örkő“ hegy aljában végeztettek ki.

A hely fekvését a tekintetes Gödri Ferenc polgármester úr által előállított fénykép, és a katonaság felállítását, valamint a két különálló oszlopbírófát és végrehajtást, az azon tett megjelölések tüntetik fel.

5. sz. függelék

Megjegyzem azonban, hogy az újabb korban a vesztőhely és környéke befásítatott fiatal fenyőkkel, a végrehajtás idejében pedig a vesztőtér és környéke egészen kopár volt.

A kivégzéshez a menet körülbelül reggeli 8 órakor indult meg, borús, felhős időben s már 9—1/0 órakor a végrehajtás megtörtént s a nép visszaözönlött a városba.

Elő szakaszoszlopokban fejlődve egy félszázadnyi ulánus ment, (mintegy 40—50 ember).

Ezt követte ugyancsak szakaszoszlopokban egy század gyalogság, azután csendőrök és börtönőrök között (10—12 csendőr és 4 börtönőrtől körülvéve) gyalog Váradi József hajadonfővel, kétfelé választott gondosan füsült haj, sötétkék rövid magyar egyenes szabásu felső, szürke doszkin nadrág, hosszuszáru kevéssé visszahajtott csizmába huzva. Mellette egy róm. kat. pap lépdegélt.

Őt követte Bartalis, ugyancsak hajadonfővel, fehér harisnyaposztó nadrág, szürkeposztó rövid felső és csizma, mellette lépdelt Pálffy erősi ev. ref. lelkész palásttal. Bartalis nagyon kétségbe volt esve, beteges kinézésű, nagy borzas hajjal, félhalott volt midőn ment a vesztőhelyre, míg Váradi vidám arcot mutatva egész uton az őt kísérő pappal társalgott.

A nép, mely mintegy 3000 emberre tehető, sepsiszentgyörgyi és a közeli falvakból beözönlött székely nép volt, kik a kivégzendőkhöz egész közel jobbról-balról, elől-hátul nyomultak a vesztőhely felé.

A vesztőhelyre érve az ulánusok mintegy 200 lépés átmérővel biró kört formáltak a két különálló csereoszlop bitófa körül olytén formán, hogy a néppel szemben s a bitófáknak háttal egymástól oly távol állottak, hogy lándzsájuk vége összeért; a körben a gyalogság négyszöget formált, melyben a csendőrök és börtönőrök között a két deliquens és papjaik, és a végrehajtóbizottság tagjai állottak.

Ekkor tehát a nép csak távolról láthatta a végrehajtást.

Rövid pihenés és hivatalos beszéd után dobörgés hallatszott, az egyik hóhér Bartalishoz ment, s ez elájulást mutatva a hóhér vállára dőlt s csaknem úgy vonszolták a határsánchoz közelebbálló bitófaig, mely előtt egy három lépcsővel biró fellépő állott, erre felvitte a hóhér és segédje, a hóhér kötelet a nyakába vetette, a lépcsőről leszállott, kihuzta lába alól a lépcsőt, s azon percben segédje a bitófán csüngő Bartalis lábait, — bitófát átölelve, — lefelé huzta, mely műtét pár percet tartott.

Ezután a másik hóhér Váradhoz lépett. Váradi egész katonásan egyenesen felment a bitófára vezető lépcsőkön s egészen odaállva várta, míg a hóhér a kötelet nyakába illesztette s ezután a hóhér, mint Bartalis kivégzésénél lelépett, a lépcsőt lába alól kihuzta s szolgálja a bitófát átölelve lábait Váradnak is lefelé huzta s így az ítélet végre volt hajtva.

Fennebb elfeledtem irni, hogy úgy Váradi, mint Bartalis a vesztőhelyig keresztvasban voltak; a vesztőhelyen a vasakat levették és kezeiket hátul összekötötték.

A végrehajtást néző közönség egy része a mezőn és a vesztőhelyet határoló sáncon és Őrkő hegy oldalán és tetején állott, meglehetősen sűrű csoportokban.

A végrehajtás megtörténte után a nép és a katonaság elvonult vissza a városba, csak néhány ulánuslovas ör hagyatott vissza, de ezek odaengedték a bitófákhoz, s így a kivégzetteket egész közlről lehetett látni.

Délután ugy 4 óra tájban a hóhérok és szolgálók ujból kijöttek, a hullákat levették s ugy amint voltak egy közös sírba belevették, oltatlan meszet töltöttek rájuk, arra vizet és ugy elhantolták.

A végrehajtásnál résztvett katonaság következőleg volt equipirozva:

A gyalogság állítólag Párma ezred. Fehér kabát, sötétkék nyakgallér es kézelő, kék pantallon fehér szegéllyel, csákó és keresztben hordott fehér szijazat, hátukon borju.

A lovasság: ulánusok, akkor viselt zöld ulánka, a varrás helyeken vörös szegéllyel, ugy, hogy a nyak és kézelő piros, nadrág hasonlókép zöld, széles vörös bordürrel, sapka, ha jól emlékszem fehér, hátul fényes félkör alaku védbőrrel, feketesárga zsinorzattal. Lándzsájukon kis sárgafekete lobogócska. A végrehajtás alatt lándzsájukat a nép felé előrehajtva tartották.

A csendőrök: muszkákéhoz hasonló rezes sisak, sötétzöld kabát, vörös gallér és kézelővel, a kabáton balvállról jobbramenő sárga diszszinnorral a végén két darab rézcsüngő. Szürke pantalló vörös keskeny paspoillal.

A börtönőrök: sötétszürke hosszuszárnyu derékraszabott két sor sárgagombos kabát és ilyen posztónadrág. Derékukon fekete szij, azon gyalogsági kard, egy kis tölténytáska és gyalogsági fegyver.

A hóhérok egyike: vörös magyar nadrág arany zsinor és sujtással, vörös mellény aranyzsinorzat, pityékkal, felsője rövid pitykés ujjas, kordován csizma, fekete pörge kalap, abban fekete strucctoll. A másik hóhér: sötétszederjes magyar nadrág, ugyanolyan pitykés felső, kordován csizma, fekete kalap strucctollal. A két segéd: két fiatal szálas serdülő fickó, 18—20 éves, kopott fekete szalonruhaféle, nagyon kivágott mellény és kis fekete csokor a nyakukon.

Az élő tanuk közül még mintegy 25—30 egyént megkérdeztem, hogy vajjon én jól emlékezem-e vissza s az eredmény az lett, hogy egy kis töredék más katonaságra emlékszik, amin nem is csodálkozom, mert az időtájt nagyon sokféle katonaság fordult meg városunkban, de a túlnyomó többség állítása fentebb leirt visszaemlékezésemmel azonos s így azt hiszem s megvagyok győződve, hogy ez a helyes leírása a történeteknek.

Sepsiszentgyörgy, 1899. július hó 24-én.

KORÉH ISTVÁN
nyug. vasuti tisztviselő ⁴⁰⁾

Marosvásárhely, 1854. május 27.

Az Udvarhelyi katonai vidék parancsnoksága haditörvényszéki osztályának hirdetménye Bertalan László és Benedek Dániel elítéléséről és kivégzéséről

HIRDETMÉNY

A folyó Május hó 4-én kihirdetett elítélésekkel egybenfüggőleg: Várad Józsefnek alább megnevezett társairól, kik a közelebbi múlt Április 20-án az ítélet kihirdetése előtt a börtönből megszöktek, és jelen hó 19-én megint befogadtak.

1. Bertalan László Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 24 éves, református, nőtelen, a Gróf Koronini 6-ik gyalog sor ezredbeli közlegény, és

2. Benedek Dániel, Bibarczfalvi, Erdélyi születésű, 26 éves, református, nős, egy gyermek atya, mezei gazda ellen, törvényesen megállapított tényállás mellett törvényszék előtt tett saját vallomások által bebizonyosodott, hogy ők azon összeesküvésben, mellyet szökött felségáruló Kossuth Lajos, az idei Mártius 10-én innen kiadott hirdetményben megirt célból, a császári uralkodásnak megbuktatására ez országban elhintett, illetőleg az említettnek e tárgyban támogató merényleteiben, és azon Guerilla csapatban, mely az érintett célból alakítván múlt évi Október 2-án az Erdővidéki erdőkben táborozott, a kö(vetke)zendő módon részt vettek :

A fenn megnevezettek tudniillik be(vallo)ták, az elsőbb különösen, hogy ő tavalyi Mártius 4-én Szent-Ágotán (...) katonai állomásából zászlójától hitszegési célzattal megszökött; mind a kettő pedig, hogy ők Váradnak felségárulási merényleteiről és azon szándék (áról) miszerint ez a megirt célból egy Guerilla csapatot alakítandó, Bartalis Ferencz által a múlt évi Septemberben értesítettván kinyilatkoztat(ott) beléegyezések nyomán ezen csapatba felvételtek és feleskettettek; hogy ők továbbá tavalyi Október 2-án a Várad által vezényelt felkelő csapathoz fegyveresen csatlakozva ezzel a már nevezett erdőbe táborba kiszállottak. Mind a ketten be vallották, hogy ők Október 3-án Várad által a táborból egy vágómarha felhajtása vegett kiküldetvén, két két pistollyal felfegyverkezve, s az utóbbi egy vasalt bottal is ellátva a Zsögödi erdőn Szent Léleki bíró Szakáts Józsefnek, — György István és Kőszegi Imre nevű két béresseit ökörfogataikkal feltartóztatták, félelmet gerjesztő tolatkodás által a bátortalaná tett béresektől egy 80 pengő forintot érő ökröt valósággal elvettek, ezen rablott marhát a táborba szállították és a tulajdonost segédjeivel együtt, midőn ez sajátját a táborig nyomozta fegyveres ellent-állással elűzték, ez alkalommal egyik úgy mint a másik pistollyaikat elsütvén; végre, hogy ők azon felkelő csapatban mind addig, míg ez magát csak tarthatá, megmaradtak, és a Kormány felléptével futásnak eredtek.

A dolog ezen állása szerint tehát a nyomozottakkal törvényesen lejártaott hadi törvényszéki nyomozás alapján 1854-ben Április 6-án hozott egyhangu ítélet által Bertalan László úgy mint Benedek Dániel, az V-ik hadi törvény cikknek, a katonai büntető törvény Könyv 61-ik cikkülussával, és az 1849-diki Julius 1-én költ magas hirdetményyel kapcsolatban, továbbá a 18-dik hadi törvény cikknek és az 1788-i Octóber 1-én költ katonai elszökést illető szabállyzó rendeleteknek, úgy a 35-ik hadi törvény cikknek egyben függőleg az 1802-i October 16-án költ rablási pátenssel, végre a közönséges polgári törvény könyv 1302. és 1340-ik §-ussainak értelmében, — felségárulási bűnért, az elsónél még 1-ső elszökéssel, és mind a kettónél rablás bűnével terhelve, mindenik kötél általi halálra ítéltettek, és együtt Szakáts Józsefnek közönös kártalanítására azzal köteleztettek, hogy ennek az ők vagyonaikból 86 ezüst frt. kár tökéletesen megtéríttessék.

Ezen ítélet cs. k. katonai és polgári Kormányzó Táborszernagy Schwarzenberg Károly ő hercegsége által az ő herczegségére ruházott bírói felsőbbsegi, megerősítési jognal fogva Kolozsvárt idei Április 10-én azzal erősítetett meg, hogy Bertalan Lászlón és Benedek Dánielen a törvényesen megítelt kötél általi halálos büntetés végre hajtassék, — mely büntetés az ítéletnek maga rendjén történt kihirdetése után mind a kettőn mai napon tellyesedésbe is ment.

Az Udvarhelyi cs. k. katona vidéki Parancsnokság hadi törvényszéki osztályától.

M. Vásárhelytt Május 27-én 1854-ben. ⁴¹⁾

JEGYZETEK

1. A Makk-féle Habsburg-ellenes szervezkedésre vonatkozó irodalomnak egyrészt lásd: Tóth Zoltán, *Magyar történeti bibliográfia, 1825—1867*, Bp., 1950. 151—2. 1. — Legmegbízhatóbb összefoglalás és adatközlés: Jánossy, Dionys, *Die Geheimpläne Kossuths für einen zweiten Befreiungsfeldzug in Ungarn, 1849—1954*. VI. Jahrgang des Jahrbuchs des Gf. K. Klebergsberg Instituts f. ung. Geschichtsforschung, Wien, 1936.; Jánossy Dénes, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852.*, I. kötet. Bp., 1940; Újabb tanulmányok: Károlyi Dénes, *A marosvásárhelyi vértanúk kivégzésének századik évfordulójára*, Útunk, 1954. évi 11. szám; Károlyi D., *Mișcareă antihabsburgică din Transilvania de sub conducerea lui Makk-Gál (1849—1854)*. Studii. Revistă istorică, anul VIII, (1955), nr. 4, p. 67—85; Farczády Elek, *Az 1851—54-iki székelyföldi összeesküvés vázlatos története*, Művelődés, X. évf. (1957), március, 23—27. 1. Minthogy a Makk-féle szervezkedésről megjelent közlemények általában csak röviden megemlítik Váradit, Bartalis és társaik elfogását, valamint a két vértanú kivégzését, szükségessé vált a nehezen hozzáférhető kiadványokban közölt és a még közöletlen újabb adatok felhasználásával megrajzolni a szervezkedés háromszéki szakaszát.
2. Jánossy Dénes, *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851—1852.*, I. kötet, Bp., 1940, 68, 407—8, 488. 1.
3. Úrmösy Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből*, Temesvár, 1894, 90. 1.

4. Jánossy Dénes, i. m. 408, 410, 488. 1.
5. Uo. 409. 1. Lásd még a jelen közlemény Függelékében a 3. szám alatti hirdetményt.
6. Veress Sándor, *A magyar emigratio a keleten*, I. kötet, Pest, 1878, 207. 1.
7. Jánossy Dénes, i. m. 409—410. 1.
8. Uo. 42\, 466—467, 752—755. 1.
9. A marosvásárhelyi katonai vidék parancsnokságának 1854. március 10-i hirdetménye Török János, Horváth Károly és Gálffy Mihály elítéléséről és kivégzéséről. Közölve Hentaller Lajos alábbi i. m. és több más közleményben.
10. Hentaller Lajos, *Balavásári szüret*, Pest, 1894, 66—75. 1.; Jánossy Dénes, i. m. 467. 1.
11. Pásztor Árpád, *Kossuth Lajos ismeretlen leveleiből*, Magyar Figyelő, IV. évf. (1914), I. kötet, 426—432. 1.; Jánossy Dénes, i. m. 428, 452. 1.
12. Jánossy Dénes, i. m. 580. 1.
13. Uo 473. 1.
14. *Adalékok a kivégzett Váradi József történetéhez. Sepsiköröspataki Bálint Áron 1848—49. évi közhonvéd és 1852—54-ben a Sepsiszentgyörgyön kivégzett Váradi József hű székely szolgája elbeszélése*, 1848—49 Történelmi Lapok, IV. évf. (1895), 20—21, 37—38, 43. 1.
15. Függelék, 3. szám : *Adalékok*, i. h.
16. *Adalékok*, i. h.
17. Endes Miklós, *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csíkmegye) földjének és népének története 1918-ig*, Bp., 1938. 318—323. 1.
18. *Adalékok*, i. h.
19. Uo.
20. Függelék, 3. szám ; Endes Miklós, i. m. ; *Adalékok*, i. h.
21. Függelék, 3. és 7. szám.
22. Függelék, 3. szám ; Ende Miklós, i. m.
23. *Adalékok*, i. h.
24. Függelék, 1. szám. E most felfedezett rendelet előtt nem ismertük sem az árulók nevét, sem az árulásért és elfogásért adott jutalomdíját.
25. Függelék, 3. és 7. szám.
26. Függelék, 2., 3. és 7. szám.
27. Függelék, 4., 5. és 6. szám.
28. Függelék, 3. szám.
29. Függelék, 7. szám. E május 27-i hirdetmény fenyképmásolatát 1960-ban Imreh József sepsiszentgyörgyi tanár fedezte fel a marosvásárhelyi múzeumban.
30. Heckenast Gusztáv, Incze Miklós, stb., *A Magyar nép története. Rövid áttekintés*, Harmadik kiadás, Bp., 1953, 355. 1.; Károlyi D., *Mișcareă ant'habsburgică din Transilvania de sub conducerea lui Makk-Gal. (1849—1854)*, Studii, anul VIII (1955), nr. 4, p. 82—83.; *Istoria României*, Editura Academiei R.P.R., București, 1964, volumul IV, p. 433.
31. Hentaller Lajos, i. m. 157. 1.; *Háromszék vármegye. Emlékkönyv*, Sepsiszentgyörgy, 1899, a 96. lapon : „A vértanuknak a zsarnok hatalom által őrzött sírját, 18 éven át, éjjelenként, lopva mégis megkoszorúzták „ismeretlen tettesek...” ; Bogáts Dénes, *Sepsiszentgyörgy. Észny.*, Bp., 1941, 291. 1.
32. A ballada nyolc változata : *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, I, 218, II, 40, III, 94—98. 1. és Kanyaró Ferenc, *Régibb székely népballadák változatai*, Erdélyi Múzeum, Új folyam (IV 1. — Kanyaró Ferenc i. m. szerint : „Benedek Elek nemcsak dalogatta diák korában Váradi nótáját, de miként maga mondja, egy „rosz népszínművet” is írt róla. (Magyar Hírlap, 1901. évf. 89. lap.)“.

33. A Várodi József és Bartalis Ferenc közös sírját jelölő emlékkövet — a szomszédos katonai lövőtér kibővítési munkálatai miatt — 1936 januárjában lebontották, a két vértanú csontjait 1936. február 3-án kiásták és koporsóba helyezve nagy gyászpompával a református vártemplom cinteremébe temették el. Az új sír fölé felállították a régi emlékkövet. (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy város levéltára, 1936. évi 1100. sz. iratcsomó. — A vértanúk csontjainak exhumálásakor a csontok méreteiről készített feljegyzések: a Függelék 3. sz. a hirdetemény mellett.) — Jelenleg a két vértanú siralomházának épületét és kivégzésének színhelyét egy-egy emléktábla, új sírhelyüket pedig az eredeti sír fölül ide áthelyezett emlékkő és egy újabb emléktábla jelöli.
34. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Kézdivásárhely város levéltára, az 1854. évi iktatókönyv 535. szám alatti bejegyzése 1854. április 11-én. — Az irat hiányzik.
35. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Szemerja falu iratai, Szemerja falvának Poroncsolati Jegyző Könyve (1852—1863), 61—62. lap. — Másolat.
36. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. „Az 1848—1849-i forradalmi évekre vonatkozó iratok“ c. gyűjtemény, 1854. évi iratcsomó. — Eredeti nyomtatvány (Ugyanott, külön-külön nyomtatva, e hirdetemény román és német nyelvű változata is.).
37. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy város levéltára, 1943. évi 511. sz. iratcsomó. — Hiteles másolat. (A Függelékben a 4., 5. és 6. szám alatt közölt két irat és a vázlatrajt csak 1943. január 17-én készítette hiteles másolatban maradt fenn. Eredeti példányukat a sepsiszentgyörgyi múzeum levéltárában, a Gödri család levelei között őrizték, de 1944. szept. 1-en a múzeumi levéltár egyrészével és más múzeumi tárgyakkal Magyarországra szállították, ahol 1945 márciusában repülőtémadás következtében az egész múzeumi szállítmány megsemmisült.
38. Hiteles másolat fényképe. — Lásd a 37. sz. jegyzetet.
39. E részletes visszaemlékezést annak köszönhetjük, hogy a budapesti „1848—49-i szabadságharci ereklyegyűjtemény és Kossuth-múzeum“ 1899. július 16-án Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármesternek írt levelében közölte, hogy a múzeum Várad József és Bartalis Ferenc vértanúk kivégzését festményben óhajtaná megörökíteni, s ezért a még életben lévő szemtanúk visszaemlékezése alapján hét kérdésre választ kért. (A levél hiteles másolata a Koréh István tényleírása hiteles másolatához van csatolva.).
40. Hiteles másolat. — Lásd a 37. és 39. sz. a. jegyzetet.
41. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. „Az 1848—1849-i forradalmi évekre vonatkozó iratok“ c. gyűjtemény, 1854. évi iratcsomó. — Nyomtatott hirdetemény fényképmásolata. (A háromnyelvű hirdetemény egyetlen eredeti példányát a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai dokumentációs könyvtár őrzi. Fényképmásolata megvan a marosvásárhelyi Múzeumban is.).

REZUMAT

În introducerea articolului se schițează mișcarea secretă antihabsburgică din Transilvania dintre anii 1849—1854, sub conducerea colonelului revoluționar emigrant Makk József. Această mișcare a avut ca scop pregătirea insurecției armate pentru eliberarea Transilvaniei de sub jugul absolutismului imperial austriac. Trădată de la început, mișcarea secretă a eșuat, conducătorii ei și o parte dintre participanți au fost arestați la 24 ianuarie 1852. Patru dintre conducătorii mișcării din secuime (profesorul Török Mihány din Tg. Mureș, moșierul Horváth Károly

din Trei Scaune, avocatul Gálffy Mihály din Odorhei și preotul Vörös din Ciuc) au fost executați, iar 48 participanți ai mișcării secrete au fost condamnați la ani îndelungați de închisoare.

În articol sînt descrise evenimentele mișcării antihabsburgice din Trei Scaune, atît din perioada anterioară a arestărilor din ianuarie 1852, cît și după aceste arestări. Colonelul Makk, începînd din toamna anului 1851, și-a stabilit sediul său clandestin la București. El a trimis în iulie 1852 din București pentru reorganizarea mișcării secrete din Trei Scaune pe colaboratorul său cel mai apropiat, Váradi József, avocat și fost ofițer revoluționar. Váradi a organizat cete libere în Trei Scaune și în Ciuc, iar la ordinul lui Makk, în ziua de 2 octombrie 1853 a plecat cu o ceată compusă din 50 oameni în tabără, în munții cuprinși între Trei Scaune și Ciuc, chemînd acolo și celelalte cete libere, ca după unirea acestora să atace autoritățile austriece din orașele Sf. Gheorghe și Miercurea Ciuc. Ceata lui Váradi a fost însă în scurt timp descoperită și apoi atacată de armata austriacă. Váradi și membrii cetei au reușit să fugă, dar după cîteva zile au fost arestați 15 membrii din ceată. A fost arestat și Váradi și un om de încredere al lui, trădați de către o locuitoare din satul Belani, unde s-au refugiat. Váradi József și Bartalis Ferenc au fost executați în ziua de 29 aprilie 1854 la Sf. Gheorghe, iar Bertalan László și Benedek Dániel în ziua de 27 mai 1854 la Tg. Mureș. Ceilalți 12 membrii arestați ai cetei libere au fost condamnați la 15—18 ani închisoare.

AUSZUG

In der Einführung des Artikels wird kurz skizziert die geheime antihabsburgische Bewegung in Siebenbürgen im Jahre 1849—1854 die unter der Führung des emigrierten Revolutionärs Makk József stattgefunden hat. Diese Bewegung hatte als Ziel die Befreiung Siebenbürgens von dem österreichischen kaiserlichem Joch, durch militärischen Aufstand. Anfangs verraten, verblutete diese geheime Bewegung, ihre Führer und ein Teil der Teilnehmer wurden am 24 Januar 1852 gefangen genommen. Vier Szekler Führer dieser Bewegung, der Professor Török Mihály aus Tg. Mureș, der Gutsherr Horváth Károly aus Trei Scaune, der Jurist Gálffy Mihai aus Odorhei und der Pfarrer Vörös aus Ciuc wurden hingerichtet. 48 Teilnehmer dieser geheimen Bewegung wurden mit vieljährigem Zuchthaus bestraft.

Im Artikel werden die Geschehnisse der antihabsburgischen Bewegung in Trei Scaune (Drei Stühle) beschrieben, sowohl aus dem Zeitabschnitt vor den Arrestierungen im Januar 1852, aber besonders nach den Arrestierungen. Oberst Makk hatte nun seinen ständigen und geheimen Wohnsitz vom Anfang Herbst 1851 nach Bukarest verlegt. Er schickte im Juli 1852 aus Bukarest seinen engsten Mitarbeiter, Váradi József, Jurist und Offizier der Revolution, in die Trei Scaune (Drei Stühle) um die geheime Bewegung zu organisieren. Váradi organisierte freie Gruppen in Trei Scaune und Ciuc. Auf Befehl von Oberst Makk zog er mit einer Gruppe von 50 bewaffneten Männer ins Lager in den Gebirgszug zwischen Trei Scaune und Ciuc, wo sie sich mit anderen freien Gruppen vereinigten, von wo sie gemeinsame Überfälle auf die österreichischen Behörden der Städte Sf. Gheorghe und Miercurea Ciuc ausführten. Die Gruppe, angeführt von Váradi, wurde frühzeitig entdeckt und von österreichischen Armee einheiten angegriffen. Váradi und seiner Gruppe gelang es zu flüchten, aber nur nach einigen Tagen wurden 15 Mann der Gruppe gefangen, nun folgte die Arrestierung Váradis und seines engen Mitkämpfers, durch Verrat einer Bäuerin aus dem Dorfe Belani wo die beiden Zuflucht fanden. Váradi József und Bartalis Ferenc wurden am 29 April 1854 in Sf. Gheorghe durch Strang hingerichtet, zwei andere, Bertalan László und Benedek Dániel am 27 Mai 1854 in Tg. Mureș gehängt. Andere 12 Mitglieder der freien Gruppe zu 15—18 Jahren Zuchthaus verurteilt.